

Здобуття незалежності України, 1991. Історія проголошення, документи, свідчення : у 2 т. Т. 1 / Асоц. народних депутатів України ; ред. Я. Я. Зайко. – Житомир : Рута, 2011. – 752 с. – (До 20-ї річниці Незалежності України).

Видання, підготовлене Редакційною радою Асоціації народних депутатів України, є документально-публіцистичною розповіддю про проголошення незалежності України у серпні 1991 року.

До книги включені документальні матеріали, що стосуються процесів 1990–1992 рр. у Верховній Раді України з підготовки, поступу до власної державності, проголошення незалежності України та перших кроків нової держави, – правові акти, стенограми обговорення найважливіших питань і результати голосування та інші, – а також статті вчених-істориків та спогади і роздуми народних депутатів України 1-го скликання Верховної Ради України та інших політиків – безпосередніх учасників і творців тих історичних подій. Розповідь про здобуття незалежності України ілюструється фотографіями того часу.

Активними учасниками соціальних протестів на початку 90-х були шахтарі та інші робітники Донбасу.

На фото: вгорі – учасники мітингу у Донецьку влітку 1990 р.; внизу – хода страйкуючих шахтарів Донбасу у центрі Києва, 17 квітня 1991 р.

Маніфестація робітників Київського авіазаводу та працівників інших підприємств і організацій на підтримку шахтарів Донбасу, 18 квітня 1991 р.

У кінці червня 1991 р. по Україні прокотилася хвиля масових мітингів і демонстрацій проти укладання нового Союзного договору.

На фото – маніфестація у Києві, 23 червня 1991 р.

ХРОНІКА ОСНОВНИХ ПОДІЙ*

Серпень 1991

1 серпня 1991 (четвер) – До Києва з Москви з одностороннім офіційним візитом прибув Президент США Дж. Буш. Відбулися переговори з Головою Верховної Ради УРСР Л. Кравчуком. Президент США виступив перед народними депутатами у сесійній залі Верховної Ради УРСР. – *Голос України*. – 1991. – 1, 2 серпня.

5–6 серпня 1991 (понеділок–вівторок) – В Україні з візитом перебував міністр фінансів Великобританії Н. Лемонт. Гість відвідав завод «Алмаз», здійснив поїздку в один з когоспів, де працює спільне українсько-англійське підприємство. – *Голос України*. – 1991. – 7 серпня.

8 серпня 1991 (четвер) – Відбулося перше засідання Центральної виборчої комісії по виборах Президента УРСР. Постановою ЦВК утворено 27 виборчих округів. – *Голос України*. – 1991. – 9 серпня.

8 серпня 1991 (четвер) – В Україну з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Угорської Республіки Г. Єсенські. Відбулися зустрічі з першим заступником Голови Верховної Ради УРСР І. Плющем, Прем'єр-міністром УРСР В. Фокіним. У ході візиту міністр закордонних справ Угорщини відвідав Львівську та Закарпатську області, де мав зустріч з представниками угорської громади. – *Голос України*. – 1991. – 8, 9, 10 серпня.

10 серпня 1991 (субота) – Харків. Відбулася церемонія перепохороння розстріляних в 1940 р. трьох тисяч польських військовополонених і п'яти тисяч репресованих радянських громадян. На місці поховання встановлено пам'ятну стелу. – *Голос України*. – 1991. – 15 серпня.

19 серпня 1991 (понеділок) – 6:30 год. Командувач військами Київського військового округу генерал В. Чечеватов поінформував Голову Верховної Ради УРСР Л. Кравчука про створення Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) і запровадження надзвичайного стану в деяких місцевостях СРСР. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій*. – Львів, 2001. – С. 3, 4.

19 серпня 1991 (понеділок) – 9:00 год. Л. Кравчук і перший секретар КПУ С. Гуренко зустрілися з представником ДКНС генералом В. Варенніковим, який погрози

* Перелік складений Редакційною радою на основі переліку та викладу подій у публікації на офіційному сайті Інституту історії України НАН України <http://www.history.org.ua>, сторінка «Хроніка подій XX століття».

поширити надзвичайний стан на Україну, якщо республіканська влада чинитиме опір перевороту. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій*. – Львів, 2001. – С. 3, 4.

19 серпня 1991 (понеділок) – 11:00 год. У Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука відбувається нарада з представниками політичних партій за участю групи народних депутатів УРСР. Л. Кравчук відхилив пропозицію засудити дії заколотників у Москві. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій*. – Львів, 2001. – С. 3, 4.

19 серпня 1991 (понеділок) – 16:00 год. Л. Кравчук у виступі по українському телебаченні закликав українських громадян зберігати спокій і підкреслив, що надзвичайний стан України не стосується. Народний рух України та інші демократичні партії на засіданні в Будинку Спілки письменників утворили коаліцію «Незалежна демократична Україна» і виступили із заявами, що засуджували переворот у Москві, закликали населення України до акцій громадянської непокорності і до всеукраїнського політичного страйку. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій*. – Львів, 2001. – С. 3, 4.

19 серпня 1991 (понеділок) – Відключене мовлення «Радіо-Київ» на закордон, як повідомив його директор В. Юричко. – *Хроніка опору. Збірка матеріалів*. – К., 1991. – С. 285.

19 серпня 1991 (понеділок) – Чернівці. Пройшов мітинг, організований Координаційною радою демократичних організацій Чернівецьщини, на якому було зачитано «Заяву Народного Руху України з приводу державного перевороту в СРСР». – *Хроніка опору. Збірка матеріалів*. – К., 1991. – С. 285.

20 серпня 1991 (вівторок) – Відбулося засідання Верховної Ради УРСР, на якому розглядалося питання про політичну ситуацію, що склалася в зв'язку з утворенням ДКНС і введенням надзвичайного стану в окремих місцевостях СРСР. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила заяву, в якій підкреслювалось верховенство української Конституції на території республіки і суверенність української влади. Зазначалось, що постанови ДКНС не мають юридичної сили на території України. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій*. – Львів, 2001. – С. 4.

20 серпня 1991 (вівторок) – Житомир. У своїй заяві в газеті «Радянська Житомирщина» міська організація КПУ засвідчила лояльність Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР. – *Хроніка опору. Збірка матеріалів*. – К., 1991. – С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) – Івано-Франківськ. Керівництво обкому КПУ підтримало створення Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР. – *Хроніка опору. Збірка матеріалів*. – К., 1991. – С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) – Львів. Керівництво обкому КПУ виступило у газетах «Вільна Україна» та «Львівська правда» з підтримкою Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР. На Яворівському полігоні відбулася нарада секретаря обкому КПУ з командуванням Прикарпатського військового округу щодо координації дій за розпорядженнями ДКНС. Підтримали дії ДКНС керівники Мостиської, Кам'янецько-Бузької, Нестерівської та Золочівської районних рад народних депутатів. – *Хроніка опору. Збірка матеріалів*. – К., 1991. – С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) — Донецьк. Нарада страйковів Донецька, Макіївки та Червоноармійська прийняла ухвалу про оголошення передстрайкового стану в зв'язку з державним переворотом. Серед вимог шахтарів — скликання позачергової сесії Верховної Ради України. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) — Союз українських студентів розпочав перманентний мітинг на площі Незалежності у Києві. Впродовж другої половини дня тривала передислокація військ поблизу Києва. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) — Організація ветеранів КПРС направила телеграму на підтримку ДКНС. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

20 серпня 1991 (вівторок) — Криворізький міськом та Криничанський райком КПУ (Дніпропетровська область) схвалили дії ДКНС. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

21 серпня 1991 (середа) — Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук подзвонив Голові Верховної Ради СРСР А. Лук'янову, засудивши переворот як неконституційний. У Києві відбувся мітинг протесту, організований парламентською опозицією і коаліцією демократичних партій республіки. Учасники мітингу засудили організаторів і прихильників державного перевороту, прийняли резолюцію з вимогами до Верховної Ради УРСР добитися визнання незалежності України зарубіжними державами, налагодити з ними дипломатичні відносини. — *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* — Львів, 2001. — С. 4.

21 серпня 1991 (середа) — Чернівці. Керівництво обласної ради народних депутатів визнало і підтримало дії Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

21 серпня 1991 (середа) — Дніпропетровськ. Місцевий осередок Народного Руху України провів несанкціонований мітинг, заклавши населення до громадянської непокори. Політрада Дніпропетровської області, до якої ввійшли всі опозиційні партії та рухи, засудила державний переворот. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

21 серпня 1991 (середа) — Одеса. У Вищому об'єднаному військовому училищі пройшли збори офіцерів Одеського військового округу. Збори офіцерів відмовилися визнати Державний комітет з надзвичайного стану в СРСР. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

21 серпня 1991 (середа) — Київ. Як повідомляло інформаційне агентство «Схід», відбулась зустріч представника Донецького страйкового комітету Ю. Болдирева з Головою Верховної Ради УРСР Л. Кравчуком. Останній погодився з вимогами страйковців про визнання незаконним Державного комітету з надзвичайного стану в СРСР, про суд над його членами. Л. Кравчук відзначив, що в разі втручання ДКНС в українську політику буде оголошений всеукраїнський страйк і запропонував страйкомам зберігати

ти передстрайкову готовність. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 283, 286, 287, 289.

22 серпня 1991 (четвер) — Львів. Обласна рада народних депутатів засудила дії обласного комітету КПУ під час державного перевороту в СРСР і прийняла рішення про конфіскацію майна КПУ у Львівській області і передачу його у муніципальну власність. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

22 серпня 1991 (четвер) — Київ. Відбулося засідання Президії Верховної Ради УРСР. Президія ухвалила скликати 24 серпня позачергову сесію Верховної Ради УРСР. Створено групу на чолі з І. Плющем для підготовки документів для сесії. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 281, 289.

22 серпня 1991 (четвер) — У Києві відбулася зустріч Голови Верховної Ради УРСР Л. Кравчука з зарубіжними журналістами, на якій йшлося про політичну ситуацію в республіці. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

22 серпня 1991 (четвер) — Колегія МВС УРСР прийняла рішення про департизацію органів внутрішніх справ України. — *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* — Львів, 2001. — С. 5.

22 серпня 1991 (четвер) — Київ. Народний рух України оприлюднив заяву з приводу наслідків спроби державного перевороту в СРСР, у якій засудив вибірковою позицією Верховної Ради України і її Голови Л. Кравчука під час перевороту. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

22 серпня 1991 (четвер) — Київ. Завершився пленум політбюро ЦК КПУ, який розглянув поточну політичну ситуацію в Україні. Пленум ухвалив спеціальну заяву, в якій засуджувалась «авантюрна спроба антидержавного перевороту, порушення Конституції СРСР, нехтування законами радянської держави, створення антиконституційних органів влади». — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

22 серпня 1991 (четвер) — Херсон. Мітинг, що відбувся на площі Свободи за ініціативою місцевої організації ПДВУ, ухвалив домагатися негайного скликання Верховної Ради України і покарати тих, хто підтримував путчистів. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 290, 292.

23 серпня 1991 (п'ятниця) — Київ. Секретаріат ЦК КПУ оприлюднив заяву, в якій містився протест проти «антикомуністичної істерії» після провалу антиконституційного заколоту. — *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 293, 294.

24 серпня 1991 (субота) — Розпочала роботу позачергова сесія Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання. Прийнято постанову «Про проголошення незалежності України» та «Акт проголошення незалежності України». Ухвалено постанову «Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту». — *Відомості Верховної Ради України.* — 1991. — № 37. — С. 502; № 38. — С. 503. *Хроніка опору. Збірка матеріалів.* — К., 1991. — С. 260, 261, 278, 279, 281.

24 серпня 1991 (субота) – Верховна Рада України ухвалила постанову «Про надання додаткових повноважень Голові Верховної Ради України», якою надала йому право видавати в межах законодавства України обов'язкові для виконання на території республіки розпорядження, зупиняти постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністрів та інших посадових осіб у разі їх невідповідності Конституції та законам України до розгляду цих актів Верховною Радою України. – *Хроніка опору. Збірник матеріалів.* – К., 1991. – С. 260, 261, 278, 279, 281.

24 серпня 1991 (субота) – Верховна Рада України постановою «Про військові формування на Україні» підпорядкувала всі військові формування, дислоковані на території республіки, Верховній Раді України; утворила Міністерство оборони України. – *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 38. – С. 506.

24 серпня 1991 (субота) – Верховна Рада України ухвалила постанову «Про де-партизацію державних органів, установ та організацій», якою припинялась діяльність організацій політичних партій в усіх органах державної влади та управління, правоохоронних органах, установах радіо і телебачення, інших державних установах, органах і організаціях. – *Відомості Верховної Ради УРСР.* – 1991. – № 37. – С. 1057; № 38. – С. 1064–1068.

24 серпня 1991 (субота) – Верховна Рада України прийняла Звернення до Верховної Ради і Президента РРФСР, в якому повідомила про урочисте прийняття Акта проголошення України незалежною, самостійною, демократичною державою. Верховна Рада України висловила вдячність Верховній Раді і Президенту РРФСР за їх героїчні дії по захисту свободи і демократії під час путчу 19–21 серпня 1991 року, а також висловила впевненість у подальшому зміцненні взаємодітримки прогресивних сил України і Росії та підтвердила зобов'язання України неухильно дотримуватися положень Договору про основи міждержавних відносин України і РРФСР. – *Відомості Верховної Ради УРСР.* – 1991. – № 38. – С. 507.

24 серпня 1991 (субота) – Голова Верховної Ради України Л.Кравчук прийняв Голову 45-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, заступника прем'єр-міністра, міністра закордонних справ і юстиції Республіки Мальта Г. де Марко – першого іноземного діла, який відвідав незалежну Україну. – *Голос України.* – 1991. – 4 вересня.

25 серпня 1991 (неділя) – Президія Верховної Ради України прийняла постанову «Про власність Компартії України та КПРС на території України», згідно з якою майно КПУ і КПРС на території держави переходило на баланс Верховної Ради. – *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 40. – С. 1123.

26 серпня 1991 (понеділок) – Президія Верховної Ради України прийняла указ про тимчасове припинення діяльності Компартії України і створила Тимчасову комісію Президії Верховної Ради України для перевірки діяльності посадових осіб, органів влади, управління, об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19–21 серпня 1991 р. – *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 40. – С. 1124; *Голос України.* – 1991. – 29 серпня.

26 серпня 1991 (понеділок) – Президія Верховної Ради України ухвалила постанову про визнання державної незалежності Прибалтійських республік – Литви, Латвії та Естонії. – *Голос України.* – 1991. – 28 серпня.

26 серпня 1991 (понеділок) – Президія Верховної Ради України прийняла указ про тимчасове припинення діяльності Компартії України і створила Тимчасову комісію Президії Верховної Ради України для перевірки діяльності посадових осіб, органів влади, управління, об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19–21 серпня 1991 р. – *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 40. – С. 1124; *Голос України.* – 1991. – 29 серпня.

26 серпня 1991 (понеділок) – Верховна Рада України ухвалила постанови про визнання державної незалежності Прибалтійських республік – Литви, Латвії та Естонії. – *Голос України.* – 1991. – 28 серпня.

26 серпня 1991 (понеділок) – Львівська область. Розпорядженням виконавчого комітету обласної ради народних депутатів на території області анульовано державну символіку та гімн УРСР. В усіх встановлених законом випадках використовуватиметься як державний гімн «Ще не вмерла Україна», як державна символіка: герб – тризуб, прапор – синьо-жовтий. У наказі зазначалось: «Протягом тижня ліквідувати на території області оформлення, наглядну агітацію та символи комуністично-імперіалістичного та мілітаристського характеру. Гарантувати збереження пам'ятників та пам'ятних знаків полеглим у війнах воїнам». Розпорядження обов'язкове для всіх юридичних та фізичних осіб на території Львівської області. – *Факт.* – 1991. – 6 вересня. – С. 3.

27 серпня 1991 (вівторок) – Рішенням Президії Верховної Ради України військові комісаріати на території України підпорядковано міністерству оборони України. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 7.

28–29 серпня 1991 (середа–четвер) – Київ. Відбулася робоча зустріч делегації РРФСР і України, за участю делегації Верховної Ради СРСР, у зв'язку із заявою щодо можливого перегляду кордону в разі остаточного затвердження незалежності України. Це суперечило договору між РРФСР та Українською РСР, підписаному 20 листопада 1990 р. Підписано спільне комюніке. – *Урядовий кур'єр.* – 1991. – серпень (№ 22).

29 серпня 1991 (четвер) – Київ. Голова Верховної Ради України Л. Кравчук провів робочу зустріч із командувачами військових округів і Чорноморського флоту, командувачами військових з'єднань центрального підпорядкування, начальниками внутрішніх, прикордонних і залізничних військ, дислокованих на території України. Відбувся обмін думками щодо практичних підходів до військового будівництва в республіці, створення міністерства оборони України, захисту суверенітету держави. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 8.

30 серпня 1991 (п'ятниця) – Президія Верховної Ради України на підставі висновків Тимчасової комісії з перевірки діяльності посадових осіб, органів влади, управління, об'єднань і організацій у зв'язку з державним переворотом 19–21 серпня 1991 р. (голова – Ю. Гайсинський) заборонила діяльність Компартії України. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 8.

30 серпня 1991 (п'ятниця) – Указом Президії Верховної Ради України оголошено перехід у власність республіки підприємств, установ та організацій союзного підпорядкування. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 8.

30 серпня 1991 (п'ятниця) – У підпорядкування України переведені прикордонні та внутрішні війська, що дислокувались на її території. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 8.

30 серпня 1991 (п'ятниця) – Президією Верховної Ради України прийнято рішення про створення Повноважного Представництва України в РРФСР (м. Москва). Першим Представником призначений народний депутат України В. Крижанівський. – *Підкова І. Україна 1991–1996: хроніка подій.* – Львів, 2001. – С. 8.

30 серпня 1991 (п'ятниця) – Президія Верховної Ради України ухвалила указ «Про захист іноземних інвестицій». – *Відомості Верховної Ради України.* – 1991. – № 44. – С. 1262, 1268–1270; *Урядовий кур'єр.* – 1991. – 28–29 вересня (№ 23–24).

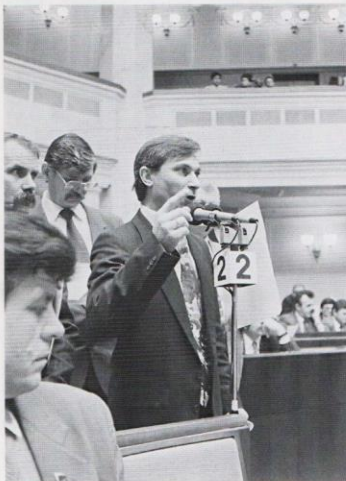
30 серпня 1991 (п'ятниця) – Київ. Відбулась зустріч Голови Верховної Ради України Л. Кравчука з генеральними консулами іноземних держав. Під час бесіди Л. Кравчук поінформував глав дипломатичних місій у Києві про заходи парламенту і уряду, спрямовані на утвердження незалежності України. – *Голос України.* – 1991. – 31 серпня.

31 серпня 1991 (субота) – Київ. У Міністерстві закордонних справ України керівник українського відомства А. Зленко та міністр закордонних справ Білоруської РСР П. Кравченко обмінялись грамотами про ратифікацію договору між УРСР та БРСР, підписаного 29 грудня 1990 р. в Мінську і ратифікованого парламентами республік 13 та 14 лютого поточного року. – *Голос України.* – 1991. – 3 вересня; *Урядовий кур'єр.* – 28–29 вересня (№ 23–24).

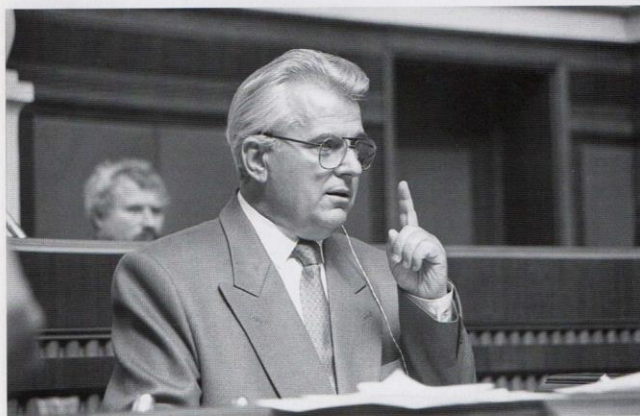

Зранку 24 серпня 1991 р. перед Будинком Верховної Ради зібралося море людей. Усі громадяни вимагали і очікували від Верховної Ради прийняття історичних рішень

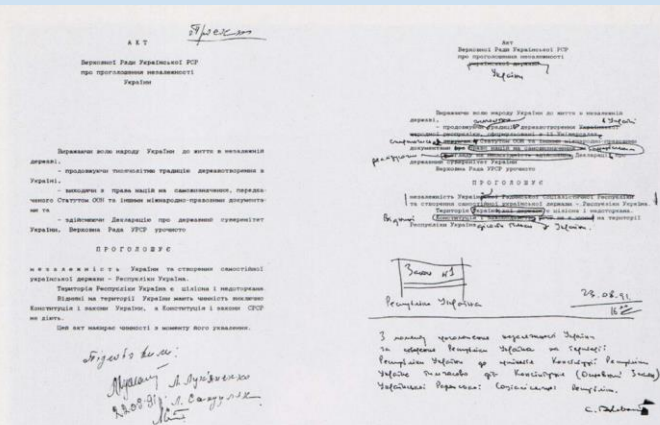

24 серпня 1991 р. о 10 годині відкрилася історична Позачергова сесія Верховної Ради УРСР. Порядок денний та регламент роботи сесії був прийнятий за пропозицією депутата Олександра Воробіюва

З головною доповіддю про події 19-21 серпня 1991 р. на Позачерговій сесії виступив Голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук

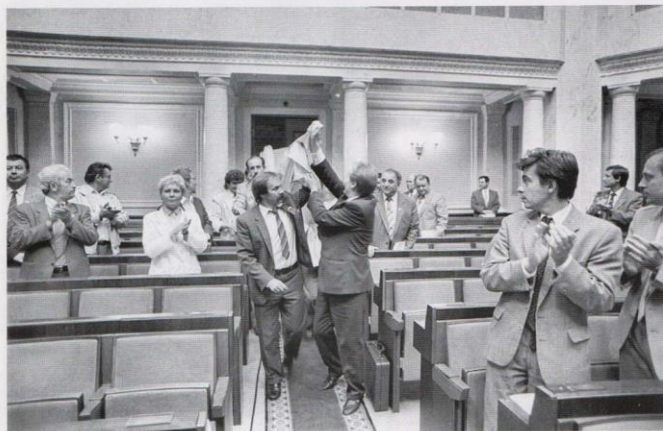
Фотокопії чернеток проектів акту про проголошення незалежності України (з особистих архівів авторів)

Левко Лук'яненко був у той день двічі іменинником: він був одним з авторів остаточного тексту проекту Акту проголошення незалежності України і 24 серпня він відзначав свій день народження

24 серпня 1991 р. громадяни принесли під стіни Верховної Рад український національний синьо-жовтий прапор

Депутати вносять український національний прапор до сесійної зали

Асоціація НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ

М 2270-2

9(с2)

3-464

ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 1991

Історія проголошення, документи, свідчення

У ДВОХ ТОМАХ

Том 2

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК

ЖИТОМИР «РУТА» 2011

Лесь ТАНЮК,
народний депутат України І скликання ВР,
Член Президії Верховної Ради України

ХРОНІКА ОДНОГО ТИЖНЯ, або В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОГО ЧИНУ

Не вірно пустим балачкам про те, що незалежність завалилася нам щасливою майною з неба внаслідок сприятливого збігу історичних обставин. Кожен клантик, кожен подих української свободи завойовувався кров'ю тисяч і мільйонів, за кожним проблиском волі – рубці й криваві рани на тілі нації, яку довгі роки було нищено й нівечено, але якої в абсолюті ніколи нікому не вдалося приборкати.

Гортаю свої щоденники переламного 1991-го року – і перед очима зринають не миродаїні замальовки злагоди й спокою, а звихрені пейзажі з поля бою – суперечки й мітинги, міліцейські атаки, заколоти й шалений спротив тому дев'ятому валові, який накотив на очармілу радянську імперію. Стара влада й компартія з більшовицькою рішучістю не цурались будь-яких методів упокорення інакомислячих, і все могло б набутти багатого кривавішого характеру, якби не вроджена шляхетність українського духу, якби не предковичий наш потяг до порозуміння. Принагідно зауважу, що даремно дехто сприймає міфологемне «згинуть наші воріженьки, як роса на сонці» за покірну звичку ждати з моря погоди: були в нас і ножі, та ще й свячені, триміли козацькі гармати, тупилися об ворожі голови шаблі, а юнаки в криївках жертовно підірвали себе гранатами, аби не здатися на наругу окупантові. Так, було всього, – у глибинний пам'яті українського народу «наша слава не вмирає, не вмирає воля, і неситий не виоре на дні моря поле». Отож наш славень – про інше – про справедливості Вишого порядку на Землі, про неминучість розплати й загибелі ворогів України, минулих, сьогоднішніх і майбутніх – бо явлення Незалежної України на мапі людства – неминуче, записане на скрижалях Божої Історії, і жодна диявольська сила його вже звітти не зitre...

Гортаю щоденники: перепуджені загальною ейфорією й повержені, здавалося б, у порох, вороги української незалежності вилізали з окопів, але не з піднятимися руками: в кожній руці – граната. 30 грудня 1990 року в Старому Утриніві підірвано пам'ятник Степану Бандері. А через півроку, 10 липня 1991 року, – після того, як ми на Верховній Раді відклали розгляд проєкту договору про Союз Суверенних Республік, бо він не відповідав Декларації про державний суверенітет України, –

відновлений пам'ятник підірвали знову. І щоб ніхто не сумнівався у спрямованості акції, підірвали того ж дня і пам'ятник Євгеніві Коновальцю. Провокація не вдалася – ми відповіли на цей політичний вандалізм не пошуком злочинців – почерк був надто відомий, – а врочистим всесдержавним відкриттям у Батурині пам'ятної плити гетьманові Івану Мазепі...

Проте це були тільки зовнішні знаки протистояння – на глибині українського політичного вулкану кипіла розжарена лава воістину негасимих пристрастей. А тут ще й підготовка до виборів українського Президента – з'їзди, мітинги; вибухи ентузіазму й лазарет політичних амбіцій. Київ сколихнув приїзд Джорджа Буша, а 5 серпня М. Горбачов, як президент СРСР, заявив, що текст і терміни підписання Союзного договору окремими республіками узгоджено. Для одних це стало знаком катастрофічної кризи старої більшовицької ідеології, втратою остаточних надій на реставрацію Бурбонів; для інших – неминучою загрозою нового імперського ярма, з модернізованим налігачем, «перебудовчим»; у повітрі запахло не лише порохом, а й сіркою...

І диявол таки зважився обернути все на своє копито!.. Глупої ночі перед Преображенням Господнім зішлись чорти на своєму Олімпі пролетарської мудрості й постановили: краще кров і війна, ніж повержений Сатана. 19 серпня 1991 року о 6-й ранку в країні було оголошено надзвичайний стан. Владу перебрав на себе неконституційний ГКЧП (не перекладатиму цієї аббревіатури українською з цілком зрозумілих причин. Законно обраного президента СРСР Михайла Горбачова усунуто з посади й ув'язнено у Форосі – на території України, що дало підстави підозрювати і її владоможців в участі у перевороті).

Та це вже я цитую початок своєї передмови до книги «Хроніка опору. Документи, інші офіційні матеріали, свідчення преси про спробу державного перевороту, вчинену так званім ГКЧП» (Київ: «Дніпро», 1991), яку я видав по гарячих слідах розгрома заколотників, де було зібрано понад 500 документів, які доволі повно відтворюють як загальну картину, так і її численні «місцеві прояви».

Продовжу те своє переднє слово: «О9-й ранку ультиматум було пред'явлено Голові Верховної Ради України Л. Кравчуку. Генерали Варенніков, Чічеватов та перший секретар ЦК КПУ Гуренко заявили, що, в разі «неспокою і незгоди», – акцій протесту, страйку, невідтримки рішень ГКЧП, – війська, які перебувають у бойовій готовності, вийдуть на площі міст. Треба вжити всіх заходів, щоб «не спровокувати кривавих сутичок». Отже, що б там не трапилося, яка б влада не прийшла, головне – спокій, спокій і ще раз спокій... Ну і, звичайно, треба зібрати без втрат урожай і вчасно віддати зерно державі... Безумовно, тепер уже до скону соціалістичний. Навіть якщо б цей «спокій» довелося захищати танками».

Об 11-й ранку Л. Кравчук запросив до себе керівників політичних партій (крім комуністичної), громадських рухів та об'єднань. На розмові були В. Гриньов (Партія Демократичного Відродження України), І. Драч (Рух), Л. Лук'яненко (УРП), О. Ємець та В. Філенко (ПДВУ), Ю. Бадзьо (Демократична Партія України), Л. Танюк (Український «Меморіал» ім. В. Стуса), Л. Скорик (від фракції безпартійних Народної

Ради) та ін. Вони заявили про своє ставлення до хунти і вислухали попередню інформацію Л. Кравчука, який наполягав на «зважаєній позиції» та не спровокуванні заколотників до активних дій. Те, що діється у Москві, сказав Л. Кравчук, не має до України безпосереднього стосунку, у нас військовий стан не оголошено, і треба зробити все, щоб на Україні не пролилася кров. Найменший вияв непослуху чи громадського протесту з боку студентів, страйкарів, політичних партій – і військові оголошать надзвичайний стан. На цьому розмова скінчилася.

Але вже за годину після цієї зустрічі (а деінде і раніше) почалося створення депутатських штаб-квартир – у Києві, Львові, Тернополі, Донецьку, Івано-Франківську, в демократичних комісіях Верховної Ради (О. Ємець, Д. Павличко), у готелі «Київ» (Чорновіл, Танюк). Уже з 8-ї години ранку активно діяла штаб-квартира Руху, служби якого відразу ж налагодили зв'язки з Москвою, Прибалтикою, зарубіжжям, іноземними кореспондентами. О 10-й ранку Львівська обирада прийняла першу на Україні постанову про невизнання ГКЧП.

У Києві на зустрічі керівників демократичних сил І. Драч оголосив, що координацію опору і владну функцію у цій надзвичайно критичній ситуації бере на себе Президія Народної Ради (І. Юхновський, В. Філенко, О. Ємець, Д. Павличко, Л. Лук'яненко). Відповідальність за інформаційну службу було покладено на Л. Танюка. На цій же зустрічі учасники виробили оперативну стратегію опору.

Вже на першу годину дня Київ вкрився листівками, заявами, закликами до громадянської непокорності. Було вирішено розпочати безстроковий політичний страйк. Демократи України заявили про свою солідарність з демократами Росії і підтвердили готовність до масового й тривалого опору хунті. В області та райони України полетіли факси, листи й телеграми з роз'ясненням сесії Верховної Ради України. Рух, партії та Народна Рада закликали до активної діяльності численну армію журналістів, працівників радіо і телебачення.

Події, що почалися в Криму та Москві, сколихнули всю Україну. Все, що тут діялось, ставало відомим у Москві, Ленінграді – через повідомлення радіо «Свобода» та по інших комунікаційних каналах.

Подаємо в хронологічному порядку документи опору хунті, повідомлення з місць, заяви політичних партій та інші матеріали, пов'язані з цими трьома днями, наслідком яких став повний і абсолютний крах тоталітарного режиму і розпуск комуністичної партії.

Звичайно, подане тут не може претендувати на відтворення всієї повноти картини, – далеко не все вдалося зафіксувати, особливо те, що стосується найвіддаленіших районів. Але основні контури боротьби з диктатурою друковані документи окреслюють чітко.

Документи подані так, як вони були видрукувані на той час, без будь-яких пізніших правок.

Щодня з'являються нові дані про ті чи інші обставини заколоту. В наступних випусках ми продовжимо публікацію нових матеріалів. Сподіваємось, читачі допо-

можуть Народній Раді назвати поіменно кожного з тих, хто брав участь у цій боротьбі, – по цей і по той бік барикад.

Слава Україні!»

Зі шдоденника за 19 серпня:

«Я спитав Леоніда Макаровича, чому він, вища посадова особа держави, не дав наказу арештувати заколотників – після того, як вони, по суті, переступили Закон?

Кравчук був блідий, та намагався говорити спокійно.

– Арештувати? – перепитав він. – Чим? Оцим одним револьвером, з якого можна хіба що застрелитись? Це вони могли б мене арештувати. Та й хто знав, хто там за ними в приймальні і які вони мають повноваження. Тут гарячою головою не візьмеш. Прийшли парламентарі. Їхня мета була – продуктувати умови. Наша мета – не допустити жодних провокацій, через які могла б пролитися кров. Нам потрібна інформація. З усіх сторін. Тому прошу всіх дотримуватися спокою. Наша позиція – нейтралітет, нейтралітет і ще раз нейтралітет. Ми – окрема суверенна республіка, і спровокувати себе на таке ж, як у них у Москві, не дамо.

І, зваживши на нашу загальну мовчазну незгоду, додав:

– Тимчасовий нейтралітет. Доки не матимемо ширшої інформації. У мене все. Ми пішли дуже стривожені.»

З хроніки:

Харків

Звістка про державний заколот у керівництві КПСС та владних структур вивела на вулиці тисячі харків'ян. Робочий день перетворився на тривалий мітинг, за яким пильно стежили негайно стягнутий ОМОН та наряди міліції. Перевагою мітингу було те, що виступали не активісти організації, а люди з площі, пересічні громадяни, чого Харків давно не пам'ятав. Переважний настрій – протестний. Резолюція мітингу о 17.00 – «Бойкот комуністичній хунті!», «Заколотників – до суду!».

Івано-Франківськ

Створено Координаційну Раду демблоку Прикарпаття, на голову якої обрано голову Крайової організації НРУ п. Івана Шовкового. О 18.00 у центрі міста відбувається віче, на якому виступили народні депутати ВР та області Зиновій Дума, Богдан Ребрик, Богдан Боровик, Іван Шовковий та голова СНУМУ Віталій Цапович. Переворот схарактеризовано як антиконституційний, комітет ГКЧП потратовано як військову хунту. Зачитано звернення до краян і окремо – до військових.

Галичина й Волинь

Десятки повідомлень про зливу стихійних мітингів у Львові, Тернополі, Луцьку та по районних містах. Приймаються заяви про осуд і непокору ГКЧП. Лунають заклики до підготовки збройного опору. У готовність приведено міліцію та війська, які ще не визначились, як їм діяти. Телеграми й звернення до Верховної Ради України й персонально до Л. Кравчука.

Зі шдоденника за 19 серпня:

«За годину мені в номер зателефонували:

– Товарищ Танюк? Я по порученню товарища Чечєватова. Ми хотіли б зустрітись сьогодні часа в три в Доме офицеров – с товарищами из Народной Рады, из

25 серпня 1991 р. Київська міська рада прийняла рішення про демонтаж у центрі Києва символів комуністичної ідеології

28 серпня 1991 р. На екстремому мітингу на площі перед Верховної Радою України кияни висловлюють свій протест проти зазіхань на територію України, проголошених деякими російськими політиками

5 грудня 1991 р. відбулося Урочисте засідання Верховної Ради України, на якому були оголошені результати всеукраїнського референдуму щодо підтримки Акту проголошення незалежності України та виборів Президента України, новообраний Президент України склав присягу на вірність народу України, був обраний новий Голова Верховної Ради України

22 серпня 1992 р. у Києві відбулася урочиста церемонія: останній президент Народної Української Республіки в екзилі Микола Плав'юк передав першому Президенту України Леоніду Кравчуку грамоту Державного центру УНР в екзилі та український національний прапор на знак правонаступництва від УНР до України

*22 серпня 1991 р. у Києві на Софіївській площі відбулося народне віче з нагоди 1-ої річниці Незалежності України.
На фото – президія віче*

Відкриття на Будинку Верховної Ради України 22 серпня 2001 р. меморіальної дошки, присвяченої прийняттю Акта проголошення незалежності України

Учасники урочистих заходів з нагоди 10-ї річниці незалежності України (22 серпня 2001 р.) розглядають щойновідкрите у кулуарах Верховної Ради України історичне полотно «ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»

Група народних депутатів України I-го скликання – «батьків-засновників» незалежної України – відзначає XX-ту річницю Незалежності. Київ, ранок 24 серпня 2011 р.

Олексій Кулаков, «ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ», масло, полотно, 200×500 см.

(Фоторепродукція монументально-історичного полотна у кулуарах Будинку пленарних засідань Верховної Ради України, відкриття якого відбулося 22 серпня 2001 р. під час урочистих заходів з нагоди 10-ї річниці Незалежності України)

Автор полотна Олексій КУЛАКОВ – заслужений художник України (м. Київ), спеціалізується на написанні картин історичної та батальної тематики.

В центрі полотна – образна композиція прийняття Верховною Радою Української РСР XII-го скликання Акта проголошення незалежності України на Позачерговій сесії Верховної Ради 24 серпня 1991 року. У композиції зображені близько 70 реальних учасників проголошення Незалежності України. Трибуну вкриває синьо-жовтий прапор: зображення реального прапора, який депутати внесли до сесійної зали в кінці засідання, асоціюється, за задумом художника, з покровом Пресвятої Богородиці.

На передньому плані – символи української нації: справа – історичні особи часів Київської Русі; у центрі – голова Центральної Ради Михайло Грушевський і поетеса Леся Українка. Поряд з ними юнак – узагальнений образ студентів, які загинули, захищаючи першу самостійну Українську Республіку під с. Крути на підступах до Києва. Поруч кобзар – символ нашої землі, поряд з ним – 10-річний хлопчик, узагальнений образ дітей, які народилися разом з Незалежністю України. Зліва – духовні символи нації: Шевченко, Гоголь, Франко, Сковорода. Їх осягає Пресвята Богородиця, під покровом якої перебувають основні персонажі картини. Поряд – перші князі-християни: святі Володимир, Ольга, покровителі Києва – святий Михайло та Юрій Зміборець. Разом з ними Нестор-літописець, святі Борис і Гліб, інші святі.

У лівому куті картини – повний список депутатів, які голосували за Акт проголошення незалежності України.